

UOT-811.512.162

Səhifə:84-90

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2023.2.84>

Səbinə Muxtarova
Bakı Dövlət Universiteti,
Filologiya-Azərbaycan dilçiliyi kafedrası
sabina_mehdi1@mail.ru

ƏLÖVSƏT ABDULLAYEVİN LİŦQVİSTİK ARAŞDIRMALARINDA PREDİKATİVLƏR

XÜLASƏ

Dilimizdə bir sıra sözlər vardır ki, nitq hissələrinin müasir bölgüsündə onların yerini dəqiq müəyyənləşdirmək olmur. Bu söz və ifadələrin bir qismi cümlədə xəbər vəzifəsində çıxış edir ki, professor Ə.Abdullayev onları “predikativlər” adı altında təhlil etmişdir. Bu tip sözlər dilçilikdə müstəqil bir sahə kimi tədqiq edilməmişdir, ona görə də alimin bu işi dilçiliyimiz üçün yeni sayıla bilər. İstər rus dilçiliyində, istər türkologiyada, istərsə də Azərbaycan dilçiliyində bir neçə bu tip sözlərə öteri toxunulmuş və hər alim onu başqa-başqa adlarla təqdim etmişdir. Ə.Abdullayev dilçilikdə olan bu fikirləri də diqqət mərkəzinə çəkmiş, onlara özünün münasibətini bildirmişdir. Digər tərəfdən, məqalədə uyğun nitq hissələri ilə qeyd edilən predikativlərin semantik-qrammatik xüsusiyyətləri müqayisə edilir, predikativlərin spesifik cəhətləri, digər nitq hissələrindən, xüsusilə də əsas nitq hissələrindən fərqi elmi şəkildə şərh olunur. Əsərdə qeyd olunur ki, predikativlər cümlədə xəbər funksiyasını yerinə yetirən, lakin digər sözlər kimi, müvafiq qrammatik dəyişikliyə uğramayan söz və ifadələrdir. Bunlar, demək olar ki, xəbərin sualını da tələb etmir. Bir sıra kitablarda hətta bu tip sözlərin adı çəkilmir, “sual tələb etməyən ismi xəbər” kimi təqdim edilir.

Məqalədə predikativlərin mənaca bölgüsü də verilir. Burada predikativlərin səkkiz mənə növü göstərilir: 1)imkan və zərurilik bildirənlər; 2)varlıq və yoxluq bildirənlər; 3)təsdiq və inkar bildirənlər; 4)əlverişli olan və olmayan zaman bildirənlər; 5)emosional hal bildirənlər; 6)salamlaşma və vıdalaşma bildirənlər; 7) hüdud və mahiyyət bildirənlər; 8)sual və cavab bildirənlər. Predikativ vahidlərin böyük hissəsi heç bir dəyişikliyə uğramadan xəbər olursa, bəzisi xəbərlik şəkilçisi qəbul edərək xəbər funksiyasını yerinə yetirir. Bununla yanaşı, predikativlər içərisində verilən bəzi ifadələr leksik vahid deyil, sintaktik vahid kimi qiymətləndirilməlidir.

Açar sözlər: Ə.Abdullayev, Azərbaycan dili, predikativ, nitq hissəsi, ədat, isim, xəbər, qrammatik forma

Giriş: Nitq hissələrinin təsnifi, sözlərin nitq hissələrinə aidliyi və s. məsələlərdə hələ də problemlər vardır. Dilçiliyimizdə həm nitq hissələrinin təsnifi prinsipləri müəyyənləşdirilmişdir, həm də bu təsnif prinsipləri əsasında dilimizdəki sözlər nitq hissələri üzrə bölünmüşdür. Lakin bu təsnifat və bölgü bütün sözləri əhatə etmədiyi kimi, onların aidliyi ilə bağlı məsələlərdə də çatışmazlıqlar özünü göstərir. Ona görə də bir çox halda eyni sözlərin ayrı-ayrı dilçilər tərəfindən fərqli ad altında təqdim olunduğunu müşahidə edirik. Bu tip sözlərə aid predikativlər deyilən söz qruplarını aid etmək olar.

İlk növbədə bəzi sözlərin əsas və ya köməkçi nitq hissəsinə aidliyini dəqiqləşdirmək lazımdır. Əsas və köməkçi nitq hissələrinin fərqləndirilməsi üçün müəyyən xüsusiyyətlər vardır, lakin bəzən müəyyən qrup sözlərin aidliyi dəqiqləşdirmək üçün müəyyənləşdirilmiş xüsusiyyətlər kifayət eləmir. Ona görə də bəzi sözlər barədə ya danışılmır, ya da ayrı-ayrı dilçilər tərəfindən fərqli nitq hissələri içərisində verilir. Ə.Abdullayev bu tip sözlərin bəzilərini “predikativlər” adı altında öyrənir [2].

Müəllif Azərbaycan dilçiliyində nitq hissələrini, xüsusən köməkçi nitq hissələri sahəsində uğurlu araşdırmalar olduğunu, bu cəhətdən elmi dəqiqləşdirmələr olduğunu qeyd edir. Lakin müəllifin fikrincə, ədatlar, modal sözlər və yamsılamalarla bağlı ciddi elmi tədqiqatların olduğunu, onların köməkçi nitq hissələri içərisində dəqiq yerini tapması ilə yanaşı, həllini tapmayan, tam öyrənilməyən, nitq hissələri içərisində dəqiq yerini tapmayan sözlər hələ də vardır. Bu tip sözlər içərisində “*var, yox*” sözləri xüsusilə göstərilir. Ə.Əliyev göstərir ki, “*var*” və “*yox*” sözlərinin hansı nitq hissəsinə aid olması haqqında dilçilikdə müxtəlif fikirlər mövcuddur. “*Var*” sözünü isim, sifət, feil, predikativ xarakterli söz, ya da sadəcə olaraq “*var*” sözü adlandırmışlar [14, s.64]. Doğrudan da, qrammatika kitablarında, yaxud bu tip sözlərdən bəhs edən ayrı-ayrı əsərlərdə bu müxtəlifliyi müşahidə edirik. F.Zeynalov göstərir ki, P.Holderman bu tipli sözləri zərflərin içərisində vermişdir [23, s.8]. F.Zeynalov özü bu tip sözləri, o cümlədən “*yox*” sözünü modal ədat, yəni modal sözlə ədat arasında olan söz kimi vermişdir [23, s.45] Müəllif bu cərgədə “*bəs, mümkündür*” və s sözləri də vermişdir.

Bəzi əsərlərdə bu sözlər zərf (təsdiq və inkar zərfi) [10: 212; 18: 630 və s.], əksər əsərlərdə isə ədat (təsdiq və inkar) hesab edilmişdir [19: 459; 11: 312; 13 : 262; 17: 424 və s.], Qeyd edək ki, bu sözlərin ədat adlandırılmasına rus dilçiliyində də [15: 643, 644] rast gəlirik. L.A.Pokrovskaya “*yox*” sözünün modal sözə aid etmişdir [19, s.263]

“Müasir Azərbaycan dili” dərsliyində xəbər ifadə vasitələrindən danışılarkən “*var, yox, deyil*” sadəcə, “*söz*” adlandırılmışdır: “*Xəbər var, yox, deyil sözləri ilə ifadə olunması, ismi xəbərlər bəzən adların və ad birləşmələrinin bu sözlərdən biri ilə işlənməsindən ibarət olur*” [4, s.125] Deməli, müəlliflər bu sözlərin konkret olaraq hansı nitq hissəsinə aid olduğunu dəqiq müəyyənləşdirməmişlər.

Bu sözlər barədə Ə.Abdullayev tamam fərqli fikirlər söyləyir. Müəllif bu fikirdədir ki, bəzi sözlərin, o cümlədən *var, yox, lazımdır, təəssüf, mümkündür, bəli, hə, yaxşı, xeyir* və s. bu tipli sözlər dilçiliyimizdə öz dəqiq yerini tapmamışdır. Ayrı-ayrı dilçilər bu sözlərin hər birini müxtəlif nitq hissələri içərisində vermişlər. Halbuki bu sözlər cümlənin xəbəri funksiyasına malik olsalar da, ədat və modal sözlər xəbər vəzifəsində işləyə bilmir. Onun qeyd etdiyi kimi, 50-yə qədər belə söz var ki, onları eyni bir nitq hissəsinə aid etmək olar; hətta zaman-zaman bu sözlərin sayı artır [2, s. 185].

Bu sözlərin rus dilçiliyində araşdırıldığını (L.V.Şerba və V.V.Vinoqradov), lakin türkologiyada, əsas etibarilə, bu məsələnin tədqiqata cəlb edilmədiyini qeyd edən Ə.Abdullayev karaim dilçisi K.Musayevin bu tip sözlərdən bəhs etdiyini və onları iki qrupa böldüyünü göstərir: mövcudluq (*bar—var, yok—yox*) və modal predikativlər (*kerek—gərək, borclu*) [18, s.309].

Lakin müəllifin özünün də qeyd etdiyi kimi, azərbaycanlı dilçi C.S.Əhmədov Leninqradda (indiki Peterburqda) “Müasir Azərbaycan dilində predikativlər” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. Bundan sonra 1972-ci ildə “Müasir Azərbaycan dili. IV hissə. Sintaksis” dərsliyində [4, 271], F.Cəlilovun “Mürəkkəb cümlə sintaksisi” kitabında [12,s.98]. predikativlər adı ilə bəhs edilmişdir. Daha sonra isə Ə.Abdullayev bu tip sözlərin çoxluğunu və semantik-qrammatik özəlliklərini nəzərə alaraq, bu barədə daha ətraflı bəhs etməyi lazım bilir [1; 2].

Y.Seyidov “*var*” və “*yox*” sözləri haqqında ayrıca bəhs edir. Müəllifin fikrincə, bu sözlərin predikativ olması qəbul edilən olsa da, onlar isim kökündən tam ayrılmamışdır. Eyni zamanda qeyd edir: “*Yox sözü predikativ mövqeyində var sözünə nisbətən öz əslindən daha çox uzaqlaşmışdır*” [22, s.127]. Lakin maraqlıdır ki, müəllif nəticədə belə fikrə gəlir: “*Biz “bir söz bir nitq hissəsinə aid olmalıdır” prinsipinə sadıq qalaraq, belə hesab edirik ki, var və yox sözləri bütün variantlarda isimdir*” [22, s. 128]. Müəllif predikativ mövqeyini sintaktik funksiya kimi qiymətləndirir. Onların şəxs-xəbərlik şəkildələri ilə işlənməsini də adlara aid xüsusiyyət hesab edir. Hə, bəli, xeyir sözlərini də ədat hesab edir [22, s.128]. Ümumiyyətlə, “predikativlər” qrupu adlandırmağın əleyhinədir [22, s.129].

Azərbaycan dilinə aid lüğətlərdə bu sözlər predikat və isim kimi verilir [9, s.570]. İzahlı dilçilik lüğətlərində də bu fikri müşahidə edirik: “*Predikativ sözlər—Yalnız xəbər funksiyasında işlənen və adətən şəxssiz cümlə təşkil edən sözlər: bəsdır, bəsdirin, kifayətdir, yaxşı (yaxşı-yaxşı), budur, bu da bu, əcəbdır, vaxtdır.* [5 : 437; 21 : 614].

Ə.Əbdullayev predikativləri əsas nitq hissələrindən hesab edir, lakin göstərir ki, bu sözlər morfoloji cəhətdən dəyişmir, söz yaradıcılığında iştirak etmir və bir qayda olaraq, cümlənin xəbəri funksiyasında olur. Müəllif göstərir ki, bu sözlər leksik mənasına görə müxtəlif vəziyyətləri ifadə edir: imkan—zərurilik, varlıq—yoxluq, təsdiq—inkar, razılıq—narazılıq, sevinmə--təəssüflənmə, bəyənmə--tərifləməŞ pisləmə--nifrət etmə, alqış—qarğış və s. Bu sözlərin çoxunun ifadə etdiyi mənalara feillərlə də vermək mümkündür. Elə buradaca “afərin” sözü və müvafiq feillərin (bəyənirəm, tərifləyirəm feilləri) iştirak etdiyi misallar verərək bu sözləri qarşılaşdırır və belə nəticəyə gəlir ki, feillər feilin kateqoriyalarına görə dəyişdiyi halda, “afərin” sözü bu xüsusiyyətə malik deyil, tam sabit formada çıxış edir.

“Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə “var” sözü omonim olaraq verilir və iki mənası göstərilir: 1.sifət kimi: olan, mövcud olan (var qüvvə ilə çalışmaq); 2.dövlət, sərvət, mal-mülk [8, 463]. Maraqlıdır ki, burada birinci mənada alt mənalara da verilmişdir: 1.Varlıq, mövcudluq; 2.xəbər mənasında; 3. Birinci şəxsin təkində “bəyənirəm” mənasında; 4.sual şəkilçisi ilə: varmı?—mövçuddür mü?, tapılırmı? [8, 463] Ə.Əbdullayev çox doğru olaraq sonuncu izahda verilən sözün feil kimi təqdim edilməsi tərəfdarıdır və qeyd edir ki, sonuncu şəxsə görə dəyişə bildiyi üçün digər variantlarla omonimlik yaratdığını göstərir. “Olmaq, etmək, eləmək köməkçi feilləri ilə işləmə bilən digər sözlər də predikativ yox, onun omonim tayıdır. Məsələn, “mümkün olmayacaq” formasında “mümkün sözünü predikativ kimi qəbul etmir, onun təcrid olunduğu müstəqil nitq hissəsi olduğunu qeyd edir.

Qeyd edək ki, məqalədə fikirlərini əsaslandırmaq üçün müəllif müxtəlif arqumentlər gətirir və ciddi elmi müqayisələr aparır. Dilimizdə olan bu tipli sözləri digər nitq hissələri ilə müqayisə etsək, görə bilərik ki, onlar nə isimlərə, nə də feillərə aid dəyişmə xüsusiyyətinə malikdir. İsimlər(bütünlükdə adlar) hal, cəm, mənsubiyyətə, feillər şəkil, növ təsərif kateqoriyalarına görə dəyişdiyi halda həmin sözlər bu xüsusiyyətlərin heç birinə malik deyil. Onlarda zaman anlayışı adlar kimi, “idi, imiş” köməkçi sözləri ilə (müəllif bunları ədat adlandırır) meydana çıxır: lazım idi, lazım imiş və s. Təsdiq və inkarlıq predikativlərin öz semantikasındakı olsa da, bəzilərinə inkar məzmunu adlardakı kimi, “deyil” sözü ilə yaranır: lazım deyil. Sual məzmunu isə -mi⁴ ədatı ilə yaradılır. Bu isə onu göstərir ki, həmin sözlər sintaktik funksiyasına görə xəbər olsa da, əslində qrammatik-semantik səciyyəsi etibarilə adlara uyğundur. Müəllifin fikrinə görə, bütün predikativlərin sintaktik vəzifəsi xəbər olmaqdır, lakin onların bəzisi omonim səciyyəlidir və digər sintaktik vəzifədə olanlar məhz həmin omonim tayıdır.

Ə.Əbdullayev predikativləri köməkçi nitq hissələrindən fərqləndirən xüsusiyyətlərə də xüsusi diqqət yetirir. Müəllif ciddi arqumentlər gətirərək predikativlərin köməkçi nitq hissələrindən fərqli kateqoriya olduğunu əsaslandırır. O göstərir ki, modal sözlər, yamsılamalar, ədatlar, bağlayıcılar digər sözlərlə əlaqəyə girmir. Xüsusən nida və predikativləri fərqləndirərkən bu cəhətə fikir vermək lazımdır. Belə ki, “vay” sözü yerindən asılı olaraq həm nida, həm predikativ kimi istifadə edilə bilər. Məsələn: 1)*Vay, evim yıxıldı*; 2)*Vay o adamın halına ki, Xurşud xanımla qonşu ola.* (səh.188) Göründüyü kimi, bu nümunələrdə “vay” sözünün daxili məzmunu eyni olsa da, qrammatik mənsubiyyəti fərqlidir; birinci nümunədə nida, ikincidə isə predikativdir. Müəllifin fikrinə, predikativ həmin nidadan təcrid olunmuşdur.

Məqalədə predikativlərin meydana çıxma tarixinə də müəyyən mənada, nəzər salınır; onların bəzilərinin daha çoxdan mövcud olduğu (var, yox, hə, gərək və b.), digər hissəsi orta əsrlərdə (bəli, xeyr, şükür, təəssüf, afərin, əhsən, amin və b.), nəhayət üçüncü qismi yaxın zamanlarda meydana çıxdığı göstərilir (yaxşı, vaxtdır, tezdir, gecdir, xoşdur, insafdır və b.). Müəllifin bu prosesini izləməklə gəldiyi nəticə odur ki, bu proses davamedicidir və indi də predikativ yaradıcılığı davam edir, getdikcə onların sayının artacağı faktıdır.

Məqalədə predikativlərin mənə növlərinin təsnifatı da verilmişdir; səkkiz müxtəlif mənə növü və onlara aid nümunələr verilərək, müfəssəl şəkildə şərh olunmuşdur. İmkan və zərurilik bildirən predikativlərə “*mümkündür, gərəkdir, lazımdır*” sözləri aid edilir. Müəllif bu sözlərin həm predikativ, həm də sifət kimi dilimizdə işlək olduğunu konkret misallarla sübut edir. Ona görə də izahlı lüğətlərdə predikativlərin sifət kimi verilməsinə etirazını bildirir. Xüsusən həmin sözlər xəbərlik şə-

kilçisi ilə işlənərək, cümlənin xəbəri funksiyasını daşdığı məqamda onların predikativ olması dəqiqdir.

“*Gərək*” sözünün də predikativ olduğunu əsaslandırın müəllif bu sözün növbəti inkişafda ədatə çevrildiyini göstərir. Bu sözün, xüsusilə iltizam (arzu) şəkli ilə işlənərkən ədat funksiyası güclüdür: *gərək yazam, gərək yazasan*. Burada Ə.Əbdullayev predikativin ədat kimi təqdim edilməsinə də haqlı etirazını bildirir. “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə yazılır: “*Gərək* 1.əd. *Gərək*dir, lazımdır(cümlədə xəbər vəzifəsində işlənir). Söz *gərək* ox keçməz qayadan keçə; *Yoxdursa* sözünün kəsəri, yazma M.Araz.” [7, s.236]. Göründüyü kimi, hətta verilmiş nümunədə və izahda verilmiş “*gərək*” sözü cümlənin xəbəri funksiyasını yerinə yetirir (Şeir parçası olduğu üçün xəbərlik şəkilçisinin ellipsisi təbiidir.). Həmin lüğətdə “*Gərək*dir şəklində--lazımdır, vacibdir, zəruridir. *Dərd çəkənə gərəkdir* (Atalar sözü)” [2, s.237]. Bu izahı verərkən müəlliflər həmin sözün hansı nitq hissəsinə aid olduğunu qeyd etməzlər, halbuki yuxarıda verilən izaha görə onun predikativ olması şəksizdir.

Əlverişli olan və ya olmayan vaxtı ifadə etmək üçün işlədilən “*vaxtdır, gecdir, tezdir*” sözləri də predikativlərdir. Əslində predikativlər sual tələb etməyən sözlərdir. Xəbərlik şəkilçisi olmadan bu sözlər müxtəlif nitq hissələridir; “*vaxt*” sözü isim, digər iki söz isə zaman zərfidir. Lakin bunları birləşdirən cəhət xəbərlik şəkilçisi ilə olan variantının sual tələb etməyən ismi xəbər funksiyasında olmasıdır.

Varlıq və yoxluq bildirən predikativ olan “*var, vardır, yoxdur*” sözləri haqqında dilçiliyimizdə müxtəlif fikirlərin olduğunu qeyd edən Ə.Əbdullayev bu sözlərin də xəbərlik şəkilçisi ilə işləndikdə və cümlənin xəbəri funksiyasına malik olduqda predikativ olduğunu göstərir. Maraqlıdır ki, “*var*” sözü həm xəbərlik şəkilçisiz, həm də onunla cümlənin xəbəri olursa, “*yox*” sözü bu mövqeyində ancaq xəbərlik şəkilçisi ilə xəbər olur. Digər tərəfdən, xəbərlik şəkilçisiz hər iki söz “*idi, imiş, isə*” köməkçi feilləri ilə işləyə bilər. Məsələn: *Qışın lap oğlan çağıdır, amma yaxşıca kürkün var; Gülgəzdən başqa heç kəsi yoxdur; Qırmızı tuf daş binada qəribə sükut vardı; Məndə, doğrudan da, az-çox yetkinlik varsa, o da sənə xidmətindi, əmi və s.*

Predikativlər içərisində emosional hal bildirənlər də mühüm yer tutur. Bunlar razılıq, sevinmə, narazılıq, təəssüflənmə (*bəsdir, insafdır* və s.), bəyənmə-tərifləmə, alqış, qarğış, nifrət (*afərin, əhsən, maşallah* və s.) bildirən sözlərdir. Məqalədə bu və digər sözlərin yerinə görə predikativ, yaxud əsas nitq hissəsi olması ətraflı şəkildə şərh olunur və bu sahədə dilçiliyimizdə olan dolaşılığa aydınlıq gətirir. Bunların bəzisi xəbərlik şəkilçisi ilə, bəzisi onlarsız cümlənin xəbəri funksiyasını yerinə yetirir. Lakin onu da demək lazımdır ki, əsas nitq hissələri ilə omonimlik yaradan predikativlərlə yanaşı, dilçiliyimizdə nida kimi verilən sözlər də vardır. Xüsusən bəyənmə-tərifləmə, alqış, qarğış bildirənlər əksər əsərlərdə nida kimi verilir. Bəzi əsərlərdə bu tipli sözlər törəmə nidalar adlandırılır.[19, s. 439] Müəlliflər bu tipli sözlərin başqa nitq hissələrinin tədricən dəyişərək, hiss və həyəcan ifadə etməsi yolu ilə yaranan nidalar olduğunu qeyd edirlər. “Əhsən” sözü haqqında Ə.Əbdullayev yazır: “Bizə görə, əhsən sözü nida deyil. Onu predikativ deyilən nitq qrupuna daxil etmək lazımdır. Predikativ kimi işləyəndə o, cümlədə müstəqil surətdə xəbər vəzifəsi daşıyır”[2, s. 196].

Burada bir fakta münasibətimizi bildirmək istəyirik. Məqalədə “*nifrət*” sözünün də predikativ olması haqqında da fikir vardır və belə misal verilir: *Nifrət! Qan çanağı taclara nifrət!*(S.Vurğun). [2, 196] Bizə belə gəlir ki, bu nümunə əslində elliptik cümlədir, ellipsisə uğrayan isə “*nifrət olsun*” xəbərinin ikinci komponentidir. Bu ellipsis nəticəsində “*nifrət*” sözü xəbər funksiyasını daşımamalı olmuşdur. “*Lənət*” sözü haqqında da eyni fikri söyləmək olar.

Predikativlər cərgəsində verilən söz qruplarından biri də salamlama və vidalaşma bildirir. Gündəlik həyatımızda işlədiyimiz bu sözlər, doğrudan da predikativ səciyyəyə malikdir. Buraya “*salam, salam əlyümm, xudahafiz*” və sözlər daxildir. Məqalədə bu sözlər cərgəsində “*gün aydın, xoş gördük*” ifadələri də verilir. Əslində, fikrimizcə, bunları leksik vahid hesab etməsək də predikativ səciyyəyə malikdir. Bunların leksik vahid olmaması onunla sübut edilə bilər ki, əslində sabit formalar olmasına baxmayaraq, nominasiyaya malik deyil, ikinci də komponentləri dəyişə bilər.

Salam (ərəbcə *سَلَام*) sülh və əmin-amanlıq deməkdir. Müsəlmanlar arasında görüşərkən istifadə olunan ifadədir. Bir çox türkdilli ölkələr tərəfindən istifadə olunur. Əs Salam Allahın adlarından biridir - sülh, əmin-amanlıq bəxş edən mənasını daşıyır. Müsəlmanlar rastlaşdıqda, görüşdükdə

biri digərinə "Əs-Səlamun-Əleyküm" (Allah sizə salamatlıq bəxş etsin!) deməklə Allahdan ona salamatlıq, əmin-amanlıq, firavanlıq bəxş etməsini diləyir [24]. Verilən sitatdan da aydın görünür ki, "salam" sözü məhz predikativ səciyyəyə malikdir.

Məqalədə sual və cavab bildirən predikativlər başlığı altında "hanı, odey, budey" sözləri verilmişdir. Bunların cümlədə xüsusi qrammatik dəyişikliyə uğramadan predikativ funksiyanı yerinə yetirməsi məlumdur: *Əvvəlki məhəbbət hanı?; Odey, Əhməd gəlir*. Qeyd edək ki, "hanı" sözü müasir dilimizdə sual əvəzliyi kimi qeydə alınır. Əslində sual əvəzlilikləri hər bir nitq hissəsinin sualı kimi qeydə alınır; "kim, nə, hara" ismin, necə, nə cür, hansı" sifətin və s.-nin sualı olub leksik vahid kimi qeydə alınır. Onların hər biri aid olduğu nitq hissəsinin qrammatik xüsusiyyətini daşıyır. Eləcə də feilə aid "nə etmək, nə olmaq" sözləri feilə aid olub, onun müxtəlif formalarına: şəxs, mənə, zaman və s. formalarına düşə bilər. Lakin "hanı" sözü dilimizdə sabit formada predikativ səciyyəyə daşıyır.

Digər sual əvəzlilikləri xəbərlik şəkilçisi qəbul edərək, cümlənin xəbəri funksiyasını yerinə yetirir. Məsələn: *Gələn kimdir? Oğlun necədir? Qiymətlərin neçədir* və s. Hətta feilə aid sual əvəzlilikləri də müxtəlif qrammatik şəkilçilərlə, o cümlədən şəxs şəkilçiləri ilə işlənir. Məsələn: *O nə etmişdir? Orada nə olmuşdur?* və s. Lakin bu fikri "hanı" sözü haqqında demək olmaz; bu söz heç bir dəyişikliyə uğramadan xəbər funksiyasında çıxış edir.

"Odey, budey" sözləri barədə danışan Ə.Abdullayev doğru olaraq "odur ey, budur ey" ifadələrindən yarandığını qeyd edir [2, s.198] lakin predikativ səciyyəyə daşıyan "odey, budey" sözləri müasir dilimizdə ədəbi dil faktı kimi verilə bilməz. Danışığ dili faktı kimi onların predikativ kimi formalaşdığı aydındır.

Nəticə: Bütün bu təhlillər onu göstərir ki, professor Ə.Abdullayevin "Predikativlər haqqında" məqaləsində dilçiliyimiz üçün maraq kəsb edən ciddi bir məsələ qaldırılmışdır. Bu tip sözlər dilçiliyimizdə ayrı-ayrı dilçilər tərəfində müxtəlif nitq hissələri adı altında verilmiş, yekun fikir olmamışdır. Ə.Abdullayev bunlar üçün konkret elmi izah verməklə onların dəqiq yerini müəyyənləşdirə bilmişdir. Digər tərəfdən, bu tipli söz və ifadələrin əhatə dairəsini də müəyyənləşdirmiş, onların növ və sayını artıraraq, digər nitq hissələrindən fərqli cəhətlərini elmi şəkildə şərh etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Abdullayev Ə. Bəzi nitq hissələrinin müəyyənləşdirilməsinə dair (predikativlər haqqında).- Azərbaycan dilində adların morfolojiyası (Məqalələr toplusu). ADU nəşri, Bakı: 1984, s.3-15.
- 2.Abdullayev Ə. Predikativlər haqqında. -"Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi". Bakı: № 2, 1985, s.37-40.
- 3.Abdullayev Ə. Predikativlər haqqında.--Azərbaycan dili məsələləri. Bakı Universiteti nəşriyyatı, Bakı: 1992. 332 s. : 184-198.
- 4.Abdullayev Ə., Seyidov Y., Həsənov A. Müasir Azərbaycan dili. IV hissə. Sintaksis. Şərq-Qərb", Bakı: 2007, 424 s.
- 5.Adilov M., Verdiyeva Z., Ağayeva Z. İzahlı dilçilik terminləri lüğəti. "Elm və təhsil", Bakı: 2020, 656 s.
- 6.Ахмедов Дж.С. Предикативы в современном азербайджанском языке. АКД. Ленинград: 1970, 27 с.
7. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cildə. II cild. (Tərtibçilər: Əliheydər Orucov, Bəhruz Abdullayev, Nərgiz Rəhimzadə. Ə.Orucovun redaktorluğu ilə). Bakı: "Şərq-Qərb", 2006, 792 s.
8. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cildə, IV cild, Tərtibçilər: Ə.Orucov, B.Abdullayev, N.Rəhimzadə; redatoru: Ə.Orucov. "Şərq-Qərb", Bakı: 2006, 712 s.
9. Azərbaycanca-rusca lüğət. 4 cildə, I cild, Bakı: 1986, 350 s.
10. Azərbaycan dilinin qrammatikası. I hissə. Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, Bakı: 1951, 268 s.
- 11.Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin morfolojiyası. II hissə (Dərslik). "Adiloğlu", Bakı: 2003, 354 s.
- 12.Cəlilov F. Mürəkkəb cümlə sintaksisi. "Maarif", Bakı: 1983, 116 s.

13. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. III hissə, Morfologiya. "Şərq-Qərb", Bakı: 2007, 280 s.
14. Əliyev Ə. Var, yox sözləri haqqında qeydlər. – "Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi", № 4, 1979, s.64-74.
15. Грамматика русского языка. , т.1, Изд АН СССР, М., 1961, 643 с.
16. Kazımov Q. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Morfologiya, sintaksis. Ali məktəblər üçün dərslik. "Elm və təhsil", 2017, 944 s.
17. Mirzə Kazımbəy. Türk-tatar dilinin ümumi qrammatikası. Tərcümə, tədqiq və şərh: İdris Abbasov. Bakı: Zərdabi LTD MMC, 2017, 1000 s.
18. Мусаев К. Грамматика караимского языка. «Наука», Москва: 1964, 344 с.
19. Müasir Azərbaycan dili. II cild. Morfologiya. "Elm", Bakı: 1980, 512 s.
20. Покровская Л.А. Грамматика гагаузского языка. «Наука», Москва: 1964, 297 с.
21. Sadiqova S., Hüseynova N., Abdullayeva İ., Novruzova S., Həsənli-Qəribova Ş. İzahlı dilçilik terminləri lüğəti. "Elm", Bakı: 2018, 912 s.
22. Seyidov Y. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Morfologiya. Bakı Universiteti nəşriyyatı, Bakı: 2000, 403 s.
23. Zeynalov F. Müasir türk dillərində köməkçi nitq hissələri. "Maarif", Bakı: 1971, 312 s.
24. <https://az.wikipedia.org/wiki/>.

Сабина Мухтарова

Предикативы в лингвистических исследованиях

А.Абдуллаева

Резюме

В азербайджанском языке есть ряд слов, место которых в системе частей речи точно определить невозможно. Часть таких слов и выражений выполняет в предложении функцию сказуемого, и профессор А.Абдуллаев анализирует их под названием "предикативы". Такого рода слова как самостоятельная область в азербайджанском языкознании не исследовались, поэтому данный научный труд ученого может считаться новшеством для азербайджанского языкознания. И в русском, и в азербайджанском языкознании, и в тюркологии некоторые слова такого типа затрагивались поверхностно, и ученые рассматривали их под разными названиями. А.Абдуллаев фокусирует внимание на этих научных взглядах и выражает свое отношение к ним. С другой стороны, в статье семантико-грамматические признаки указанных предикативов сравниваются с другими частями речи; анализируются специфические особенности предикативов, выявляются их отличия от частей речи, в частности, от знаменательных частей речи. В научном труде ученого отмечается, что предикативы- это слова и выражения, выполняющие функцию сказуемого в предложении, однако не подвергающиеся соответствующим грамматическим изменениям в отличие от других слов. Они, можно сказать, не требуют вопроса сказуемого. В некоторых трудах такие слова даже не упоминаются и представлены как "сказуемое, не требующее вопроса". В статье дается семантическая классификация предикативов: предикативы, обозначающие: 1) возможность и необходимость; 2) наличие и отсутствие; 3) утверждение и отрицание; 4) удобное и неудобное время; 5) эмоциональное состояние; 6) приветствие и прощание; 7) ограничение и сущность; 8) вопрос и ответ.

Большая часть предикативов является сказуемым, не подвергаясь каким-либо изменениям, некоторые же из них, принимая аффикс сказуемого, выполняют функцию сказуемого. Вместе с тем некоторые выражения, представленные среди предикативов, не являются лексическими единицами и их следует рассматривать как синтаксические единицы.

Ключевые слова: *А.Абдуллаев, азербайджанский язык, предикатив, часть речи, частица, сказуемое, грамматическая форма*

Sabina Mukhtarova

Predicatives in A.Abdullayev 's Linguistic Research

Summary

There are a number of words in the Azerbaijani language the place of which in the system of parts of speech cannot be precisely determined. Some of these words and expressions perform the function of a predicate in a sentence, and Professor A. Abdullayev analyzes them under the title "predicatives". This kind of words as an independent sphere in Azerbaijani linguistics have not been studied, therefore this scientist's work can be considered an innovation for Azerbaijani linguistics. Both in Russian and in Azerbaijani linguistics, and in Turkic studies, some words of this type were touched upon superficially, and scholars considered them under the different titles. A. Abdullayev focuses attention to these scientific views and expresses his attitude to them. On the other hand, in the article the semantic-grammatical features of such predicatives are compared with other parts of speech; the specific peculiarities of predicatives are analyzed, their differences from parts of speech, in particular, from notional parts of speech are revealed.

In the scientist's work it is noted that predicatives are words and expressions that perform the function of a predicate in a sentence, however, not being subject to the corresponding grammatical changes unlike other words. They, one might say, do not require a question of predicate. In some works, such words are not even mentioned and presented as "a predicate that does not require a question." The article presents a semantic classification of predicatives: predicatives denoting: 1) possibility and necessity; 2) availability and absence; 3) affirmation and negation; 4) comfortable and uncomfortable time; 5) emotional state; 6) greeting and farewell; 7) limitation and essence; 8) question and answer.

Most of the predicatives are predicates, without being subjected to any changes, some of them taking the affix of predicate perform the function of the predicate. Nevertheless, some expressions presented among predicatives are not lexical units and should be considered as syntactic units.

Key words: *A.Abdullayev, the Azerbaijani language, predicative, part of speech, particle, predicate, grammatical form*

Çapa tövsiyə edən:

Bakı Dövlət Universiteti

Rəyçilər:

*professor S.Abdullayeva
dosent N.Hacıyeva*